

PLAN FOR FORSKNING OG UTVIKLING

2018 – 2022

MUSEUM STAVANGER

Plan for forskning

2. utgave, planperioden 2018 – 2022

© Museum Stavanger AS

Planen er utarbeidet av Anne Tove Austbø i samarbeid

Forskningsnettverket og Forskningsutvalget i MUST.

Godkjent i ledergruppen 13.02.2018.

Stavanger, februar 2018

Forsiden: Fra tekstilsamlingen ved Avdeling for kulturhistorie.

Fotograf: Mathies Ekelund Erlandsen/MUST

INNHold

Innledning og mandat	s. 5
Gjennomførte tiltak 2014-2018	s. 6
Strategi for forskningsvirksomheten 2018-2022	s. 7
Forskningsformidling og forskningskommunikasjon	s. 13
Forskning og samlingsforvaltning	s. 14
Felles mål og tiltak 2018-2022	s. 16
Avdelingenes virkeområde og nåværende forskningsaktivitet	s. 19
Avdeling for naturhistorie	s. 19
Avdeling for sjøfart og industri	s. 23
Avdeling for kunst	s. 29
Avdeling for kulturhistorie	s. 34

INNLEDNING OG MANDAT

Kortkatalog ved Avdeling for naturhistorie. Fotograf: Anne Lise Norheim /MUST

Museum Stavangers plan for forskning og utvikling 2018-2022 presenterer museets overordnede mål for å styrke forskningsaktiviteten og museets faglige utvikling. Den viderefører Plan for forskning og utvikling 2014-2019.

MUST deler Norsk museumsforbunds visjon:

Museumsforskning skal være en synlig del av norsk forskning innen 2025.

Forskningens mandat:

MUST er medlem i ICOM, The International Council of Museums og vi slutter oss i så måte til organisasjonens definisjon av hvilke oppgaver museet har: "Et museum er en permanent, ideell institusjon som skal tjene samfunnet og dets utvikling, er åpent for publikum, og som samler inn, bevarer, forsker i, formidler og stiller ut materiell og immateriell kulturarv om menneskene og deres omgivelser i studie-, utdannings- og underholdningsøyemed." I

Humaniorameldingen omtales forskningsvirksomheten til museene slik:

«Museene jobber systematisk med å forvalte, bygge ut og forske på egen samling, og har en enestående mulighet til å bedrive forskning.» (Stortingsmelding nr. 25 (2016-2017).

Museum Stavanger har siden 2010 hatt som ambisjon å styrke forskningsaktiviteten i alle avdelinger og har gjennomført en rekke tiltak. I 2017 vurderte Kulturrådet forskningsvirksomheten i MUST slik:

«Kulturrådet anser museets arbeid med tilrettelegging for forskning og med forskningsformidling for svært tilfredsstillende». (Kulturrådets vurdering av museene i museumsnettverket 2016).

GJENNOMFØRTE TILTAK FOR Å FREMME FORSKNINGSAKTIVITETEN 2014-2018

Del av en minnetavle (epitafium) ved Avdeling for kulturhistorie. Malt av Gotfred Hentschel, ca. 1630.

Fotograf: May Johannesen/MUST

I løpet av forrige planperiode ble disse tiltakene gjennomført:

- Utformet forskningsplan for MUST 2014-2019
- Opprettet forskningsutvalg som fremmer og koordinerer forskningsvirksomheten
- Opprettet forskningsnettverk i MUST
- Årbokarbeidet forsterket med opprettelse av årbokredaksjon
- 1 seniorforskerstilling opprettet som også fungerte som forskningskoordinator for hele virksomheten og som redaktør for institusjonens årbok. Fra 01.03.2017 ble stillingen som forskningskoordinator definert til 30 prosent
- 1 påbegynt PhD-prosjekt i historie i 60 prosent stilling ved avdeling for sjøfart og industri for perioden 2014-2019, tilknyttet Universitetet i Agder
- 1 avlagt mastergrad rettet mot museumsformidling ved avdeling for sjøfart og industri, tilknyttet Universitetet i Bergen, juni 2016
- 2 ansatte har fått godkjent konservatorkompetanse av Norsk museumsforbund
- 1 ansatt har fått godkjent førstekonservatorkompetanse av Norsk museumsforbund
- Flere nyansatte med doktorgradskompetanse

- I perioden 2014-2017 har MUST i regi av forskningsnettverket og i samarbeid med Norsk Museumsforbunds forskningsseksjon organisert flere seminarer om forskning, forskningsfinansiering og forskningskommunikasjon. Kollegainstitusjoner i regionen har også vært invitert.

Fra Museum Stavangers bibliotek. Fotograf: Anne Lise Norheim/MUST

Allmenhetens tilgang til nye forskningsresultater er en demokratisk rettighet og en viktig faktor i et velfungerende samfunn. Museene har et særskilt samfunnsoppdrag med å formidle troverdig kunnskap og nye faglige perspektiver til et bredt publikum.

Museum Stavanger er en flerfaglig institusjon med fire fagavdelinger: Avdeling for kulturhistorie, sjøfart og industri, naturhistorie og kunst. Avdelingene har en rekke ansatte med forskningskompetanse dvs. hovedfag, mastergrad eller PhD. Det forskes og publiseres hovedsakelig innen følgende fagområder; arkeologi, etnologi, historie, kunsthistorie, norskfaget, kulturhistorie, museologi, marinearkeologi, naturhistorie og museumsformidling.

Museum Stavanger har også som oppgave å ivareta kulturhistorisk viktige bygninger og fartøy, drift av Norsk ringmerkingssentral, den ornitologiske stasjonen på Revtingen, og ansvar for forvaltning av kulturminner under vann fastsatt av Kulturminneloven. Mye av det

daglige arbeidet består av saksbehandling, dokumentasjon, forskningsforberedende arbeid og digitalisering som på sikt vil kunne utløse større forskningsaktivitet. I MUST skal det være en felles forståelse for hva forskningsvirksomhet innebærer og hvordan forskningen forholder seg til dokumentasjonsinnhenting, forskningsforberedende arbeid, forvaltning og formidling.

I MUST drives det også systematisk utvikling av metoder for dokumentasjon, forvaltning, sikring og bevaring av kunst og av fysiske og immaterielle kulturminner. Dette arbeidet kan legge grunnlag for å utvikle nye forskningsprosjekt. Det finnes også potensiale for å utvikle nyskapende forsknings- og utviklingsprosjekter i samarbeid mellom håndverksmiljøer, teknologimiljøer og academia. Forskningen i MUST kan være både empirisk, teoretisk eller metodisk orientert. Den kan også omfatte immateriell kulturarv og håndbåren kunnskap. Vitenskapelig forskning og publisering er et håndverk med spesifikke kvalitetskrav som også gjelder for forskning i museum. Forskningen skal forholde seg til academia og forskningsmiljøer utenfor museet og til relevant faglitteratur. Den må gjerne utføres i samarbeid med andre forskningsmiljøer og nettverk. Forskningen skal formidles i relevante kanaler som fagfellevurderte publikasjoner, forskningsbaserte utstillinger, foredrag, konferanseinnlegg ol.

Forskningen i MUST skal bygge på en strategi som tilgodeser alle museets oppgaver og dets samlinger. Den skal være en integrert del av den faglige virksomheten og bidra til å frambringe ny kunnskap innenfor våre fagområder. Innenfor museenes virksomhet finnes det muligheter for å gjennomføre faglige prosjekter som er eksperimenterende og utforskende i form. Å utvikle en utstilling kan være en forskningsprosess i seg selv hvor gamle kunnskapsregimer utfordres, nye metoder utvikles og samlinger kan betraktes ut fra nye forskningsperspektiver. Arbeid med samlingsforvaltning, utstillinger, og kulturminnevern kan også være arenaer for kunnskapsprosesser som ligger i grenseland mellom forskning, formidling, dokumentasjon, håndverk og kunstneriske uttrykk. Gjennom åpne prosesser og med høy bevissthet om faglig kvalitet skal MUST våge å utvikle nyvinnende forskningsprosjekter.

Forskning er systematisk arbeid som krever god forankring i museets ledelse, en langsiktig forskningsstrategi, rekruttering av relevant kompetanse, god organisering og tid til fordyping. Ansatte som har forskning som en del av arbeidsoppgavene må avklare med nærmeste leder hvordan dette organiseres og hvilken tid en kan bruke. Ved større prosjekter innen samlingsforvaltning, utstillingsproduksjon og formidling bør det også settes av tid til å skrive artikler for fagfellevurderte tidsskrift.

Museets årbok har vært utgitt sammenhengende siden 1890, og er dermed den eldste faglige skriftserien i stavangerregionen. Årboken inngår også i et omfattende byttesystem med andre museer og faginstitusjoner. I løpet av planperioden skal årbokens status gjennomgås med tanke på kvalifisering for vitenskapelig publisering på nivå 1. Museum Stavanger produserer og utgir også utstillingskataloger. Det bør i hvert enkelt tilfelle vurderes om hele katalogen, eller deler av bidragene, skal fagfellevurderes. Museet har et rikholdig fagbibliotek som er en viktig støtte for den vitenskapelige virksomheten. I løpet av planperioden skal driften av biblioteket videreutvikles.

Forskningen i MUST skal bygge på *kritisk tenkning*, *troverdighet* og *dialog*. Dette er i tråd med museets samfunnsoppgave om å øke kunnskap, bidra til kritisk tenkning og stimulere til refleksjon og diskusjon i den pågående samfunnsdebatten.

kritisk tenkning

Forskningens viktigste oppgave for humaniora og naturvitenskap er å stille nye spørsmål, åpne for refleksjon og trekke inn nye perspektiver overfor etablerte sannheter.

Spørsmålene er minst like viktige som svarene. MUST skal arbeide for en god kultur for diskusjon og faglig kritikk og delta aktivt i samfunnsdebatten. MUST har også til oppgave å formidle komplekse temaer gjennom formidling til det brede publikum.

troverdighet

Forskningsprosessene i MUST skal være åpne, resultatene skal være etterprøvbare og de skal frambringe ny kunnskap. Dette kan også bety at det stilles nye spørsmål til etablert kunnskap om våre egne samlinger. Det faglige arbeidet skal følge de forskningsetiske

retningslinjene til ICOM (International Council of Museums) og NESH (Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora).

dialog

Forskningen skal foregå i dialog med samfunnet rundt oss. MUST skal samarbeide med andre forskningsmiljøer, skal legge til rette for at eksterne forskere kan arbeide med MUST sine samlinger og utstillinger, og være i dialog med publikum. Tverrfagligheten til MUST er en styrke som bør stimulere til faglige prosjekter på tvers av fag og avdelinger. Forskningen skal synliggjøres gjennom god formidling til fagfeller og til publikum. Det skal legges til rette for at ansatte i MUST kan delta i eksterne forskningsprosjekter.

FORSKNINGSFORMIDLING OG FORSKNINGSKOMMUNIKASJON

Museumspedagog Camilla Bjerk-Olsen i Naturlabben ved Stavanger Museum. Fotograf: Lene Berge Førland/MUST

I Must hører forskning, formidling og kommunikasjon sammen fordi resultatene av forskningen både vil være rettet mot andre fagmiljøer og til det brede publikum. Forskningsformidling er å nå ut med vitenskapelige resultater og innsikter, arbeidsmåter og holdninger fra spesialiserte forskningsfelt til personer utenfor fagområdet. Forskningskommunikasjon handler først og fremst om kanalene som vi kan benytte i dette arbeidet.

MUST skal legge forholdene til rette for en mangfoldig og omfattende forskningsformidling og forskningskommunikasjon, preget av kvalitet og relevans. Dette arbeidet har høy prioritert fordi det innebærer tett dialog med publikum og samfunnet rundt oss. Forskningen og formidlingen skal ha som mål å stimulere nysgjerrighet og vekke vitebegjær hos våre besøkende.

Derfor vil det også være viktig å ha ansatte med høy kompetanse innen formidling og kommunikasjon. Dette vil gi faglig styrke til alle typer av formidling og kommunikasjon, og kan også bidra til å styrke gjennomslagskraften for forskningen i MUST.

Like viktig er forskernes personlige kommunikasjon med publikum om pågående forskningsprosesser og gjennomførte forskningstiltak. De mange ulike publikumsarrangementene i MUST er derfor viktige arenaer hvor forskere og publikum møtes. Eksempler er ulike arrangement og foredragsserier, Åpen dag på Revtingen ornitologiske stasjon og det nasjonale arrangementet Forskningsdagene.

Forskningskoordinator skal i samarbeid med formidlingsnettverket og kommunikasjonssjef videreutvikle tiltak som fremmer formidling og kommunikasjon om forskningen i MUST. Forskningen skal formidles og kommuniseres gjennom en rekke ulike medier og kanaler som vitenskapelige artikler, utstillinger, undervisningsprogrammer, utstillingskataloger og årbokartikler, på ulike digitale plattformer og i sosiale medier. Særlig høyt prioritert er formidlingen som skjer i egenproduserte utstillinger, på MUSTs nettsider og gjennom forskernes direkte kontakt med publikum.

FORSKNING OG SAMLINGSFORVALTNING:

Settekasser fra samlingen til Norsk grafisk museum. Fotograf: Anne Lise Norheim/MUST

Museum Stavangers samlingsforvaltning skal legge til rette for forskningsbasert innsamling og forskning på egne samlinger. Samlingspolitikken skal være faglig og vitenskapelig begrunnet, basert på god kunnskap om avdelingens fagområder og om innholdet i de eksisterende samlingene. Også ved innkjøp av kunst bør forskningsrelevansen/verdien ved det aktuelle kunstverket være med i vurderingsprosessen.

Innsamlingen i MUST bør være koblet til aktuelle utstillings- og forskningsprosjekter. Eksisterende samlinger med høy forskningsverdi skal særlig prioriteres i utviklingsarbeidet. Når samlingen økes for forskningsmål, skal det særlig legges vekt på breddesamling for sammenligning, typologi og utviklingshistorie.

Museum Stavangers samlinger skal systematiseres og tilgjengeliggjøres gjennom digitaliseringstiltak som tilrettelegge forskningen både for egne, og for eksterne forskere. Forskningsnettverket og samlingsforvaltningsnettverket i MUST skal i samarbeid utarbeide en plan for hvordan samlingene i større grad skal tilrettelegges for forskning.

Havnelandskap fra Napolibukten og Vesuvs utbrudd i 1868, fra Stavanger museums samlinger. Fotograf: May Johannesen/MUST.

Hovedmålsetninger:

1: MUST skal videreføre satsingen på tiltak som bygger kompetanse hos egne ansatte og tilrettelegge for forskning av solid faglig kvalitet

Tiltak:

- Forskningsnettverket skal videreføres med eget budsjett
- MUSTs forsknings- og museumsetiske utvalg etableres
- Det skal settes av tid i avdelingenes handlingsplaner til forskning og artikkelskriving
- Forskningstid og -oppgaver skal avtales med avdelingsdirektør
- 1 PhD-stipend skal være gjennomført i planperioden
- 1-2 PhD stipender skal søkes utarbeidet i planperioden

- Seminarrekken «Å skjerpe forskerblikket» innarbeides med jevnlige seminar knyttet til forskning, metode og vitenskapelig skriving
- Deltakelse i forskningssamarbeid med universiteter og i forskningsnettverk skal opprettholdes og videreføres
- Det skal åpnes for utveksling ved relevante kollegainstitusjoner
- Det arbeides for å opprette et internt forskningsfond til støtte for studiereiser, oversettelser av forskningsarbeider, publiseringskostnader ol for MUST-ansatte, fortrinnsvis eksternt finansiert
- Tilgangen til digitale fagtidsskrifter bør styrkes
- Verktøy som styrker forskningsforberedende arbeid og vitenskapelig skriving søkes anskaffet ved behov (endnote etc).
- Systematisk kollegaveiledning på vitenskapelig skriving skal organiseres gjennom forskningsnettverket og i avdelingene
- Stillingen som forskningskoordinator i 30 prosent stilling revideres i 2019
- Forskningsstrategien i MUST skal videreutvikles og spisses i planperioden

2. MUST skal styrke forskningsformidling og forskningskommunikasjon

- Hver avdeling har som ambisjon å publisere minst én fagfellelvurdert artikkel eller bidrag til utstillingskatalog ol. i året
- Det produseres minst en forskningsbasert utstilling i året
- Forskningskompetansen til ansatte i MUST synliggjøres på MUSTs nettside
- Museologisk lunsj opprettes som et faglig tilbud for ansatte og andre
- Årbok og årbokredaksjon videreføres og egne ansatte oppmuntres til å bidra
- Museets årbok vurderes for godkjenning som vitenskapelig publikasjon på nivå 1
- Samarbeidet med formidlingsnettverket, samlingsforvaltningsnettverket og publikumsnettverket skal styrkes gjennom felles møter og tiltak

3. MUST skal delta aktivt i planlegging og gjennomføring av Byjubileet 2025

Tiltak:

- Definere en tydelig rolle for MUST overfor Stavanger kommune i planleggingen og gjennomføringen av Byjubileet
- Etablere en tverrfaglig arbeidsgruppe for Byjubileet i MUST
- Arrangere idédugnad om Byjubileet for MUST våren 2018 og videreføre resultatene fra dette arbeidet i hele planperioden
- Etablere samarbeid med relevante fagmiljøer ved blant annet Universitet i Stavanger, Domkirken2025 mm
- Relatere flere faglige prosjekt fram mot 2025 til jubileet
- Arbeide for at minst ett PhD-prosjekt koples til Byjubileet og legges til MUST
- Arbeide for at enkelte eksterne masteroppgaver koples opp mot Byjubileet

4: Det skal arbeides systematisk med å øke midlene til forskning

Tiltak:

- Stimulere og oppfordre til å søke doktorgradsstipender og annen ekstern støtte
- Invitere til PhD-prosjekt i samarbeid med eksterne fagmiljøer
- Stimulere og oppfordre til å søke støtte til reiser og konferanser
- Stimulere og oppfordre til å søke støtte til internasjonal publisering av forskningsarbeid

AVDELINGENES VIRKEOMRÅDER OG NÅVÆRENDE FORSKNINGSAKTIVITET

AVDELING FOR NATURHISTORIE

Ringmerking på Revtangen av tundrasnipe, ungfugl. Fotograf: Alf Tore Mjøs/MUST

Forskningsvirksomheten ved avdeling for naturhistorie har tradisjonelt sett vært knyttet til ornitologi. Avdelingens feltstasjon på Reve i Klepp, Revtangen Ornitologiske Stasjon, har siden slutten av 1930-årene bidratt med viktig kunnskap om forekomst, trekkveier og overvintringsområder knyttet til de trekkende fuglebestandene som besøker våre områder. Dette gjelder særlig for vadefugler, der Revtangen er i en særklasse når det gjelder muligheter for effektiv fangst og ringmerking av denne artsgruppen.

En av avdelingens viktigste samfunnsoppdrag er driften av den norske ringmerkingssentralen, noe som binder opp to fagstillinger. Dette arbeidet innebærer både egen bearbeiding av data, og arbeid av mer forskningsforberedende art, så som

kvalitetssikring av data i databasen og utlevering av data til bruk i et stort antall både nasjonale og internasjonale forskningsprosjekter.

Avdelingen har ansvar for å formidle kunnskap om sine samlinger og gi de besøkende muligheter til faglig utvikling, kritisk refleksjon og anledning til å tenke nytt.

Nåværende forskningsaktivitet og kommende satsingsområder

Driften av den norske ringmerkingssentralen

Videreutvikling av den norske ringmerkingsdatabasen har størst prioritet ved siden av den daglige driften. Utfordringen er å få digitalisert ca. 1 mill. gjenstående merkinger, samt kvalitetssikring av det materialet (drøyt 7 mill. poster) som utgjør databasen pr. i dag. Databasen vil bli et adskillig mer potent forskningsverktøy den dagen vi kan si at alle ringmerkinger, kontroller og gjenfunn foreligger digitalt. Vi velger å karakterisere dette arbeidet som forskning eller forsknings-forberedende, siden det er en forutsetning for at både MUST og andre fagmiljøer kan bruke dataene til bearbeiding og forskning. Framover vil vi jobbe for å utvikle gode forskningsprosjekter i samarbeid med andre institusjoner for å utnytte historiske ringmerkingsdata i dagsaktuelle problemstillinger.

Revtangen ornitologiske stasjon

Revtangen Ornitologiske Stasjon er Nordens eldste i sitt slag. De historiske dataene har en betydelig forskningsverdi. Driften av stasjonen vil ha prioritet i trekketidene og på dager med gode fangstforhold, men avdelingen har pr. i dag ikke kapasitet til å ha kontinuerlig bemanning på stasjonen.

Videreutvikling av skinnsamling og preparater

Avdeling for naturhistorie har rikholdige samlinger av fugleskinn, utstilte preparater mm. Det skilles mellom forskningssamlingene hvor det finnes data som setter enkeltteksemplar i en kontekst, og formidlingssamlingen. Det er en målsetting å videreføre den eldre

forskningssamlingen ved å tilføre nyere materiale, dvs. oppgradere den med fugleskinn fra 1980- og 1990-årene og framover. Samtidig vil vi jobbe mot en generell innsamlingspraksis som i større grad tar vare på mindre vevsprøver. Dette vil i mange tilfeller øke forskningspotensialet til samlingene og samtidig redusere plassbehovet. Gjennom fokus på visse arter vil den systematiske samlingsbyggingen holdes ved lag. Den forskningstekniske bistanden i form av utstopping skal bidra til god forskningsformidling. Framover vil det jobbes for å fullføre digitalisering av hele samlingen.

Prosjekt på urbane fuglebestander (URBPOP)

URBPOP er et nasjonalt prosjekt som fokuserer på urbane fuglebestander, i hovedsak måkefugler og knoppsvaner. Samarbeidspartnere er UiO og UiB. Problemstillingen i prosjektet knytter seg i hovedsak mot den økende urbaniseringen av måkefugler, både i vinterhalvåret og i hekketiden.

Hubro-prosjekt i ytre Hordaland

Samarbeidspartene er Fylkesmannen i Hordaland, Universitetet for miljø- og biovitenskap (NMBU), Ecofact AS, BKK nett AS og Norsk Ornitologisk Forening avd. Hordaland.

Prosjektet er hovedsakelig knyttet til å skaffe kunnskap om hvordan arten bruker områder i nærheten av farlige strømstolper. Data fra satellittsendere skal gi et beslutningsgrunnlag ift. hvilke mastekonstruksjoner man bør gjøre tiltak på, for å redusere dødeligheten hos arten.

Nattsommerfugler på Revtingen

Som et sideprosjekt til ringmerkingsaktiviteten på Revtingen OS ble det i 2007 lansert et kartleggings- og overvåkingsprosjekt som fokuserer på sommerfuglfaunaen. Dette har foreløpig resultert i to artikler i Museum Stavangers Årbok. Sommerfuglene registreres ved hjelp av standard lysfelletyper og både arter og antall av hver art er registrert og blir

fortløpende digitalisert. De siste årene har omfattende insektdød og fokus på manglende kvantitative registreringer av insekter blitt et tema, noe som kan vise seg å gjøre dette datasettet fra Revtingen OS til en viktig brikke i faunaovervåkingen i Rogaland. I tillegg til sommerfugler blir det også samlet inn og bestemt en del andre artsgrupper. Bl.a. har vi sendt mye fjærlus primært fra vadefugler til barcoding, via et lite samarbeidsprosjekt med Prof. Jan T. Lifjeld ved Naturhistorisk Museum i Oslo.

EURING – Europeisk gjenfunnsatlas

EURING har etter mange års arbeid fått på plass finansieringen av et europeisk gjenfunnsatlas (nettbasert). I forbindelse med dette arbeidet må ringmerkingssentralen produsere en ny og oppdatert EURING-fil, dvs. et datasett som inneholder alle gjenfunn og kontroller av fugler merket i Norge. I tillegg kan det komme arbeid som f.eks. produksjon av artsomtaler, som kan være aktuelle oppgaver for den norske ringmerkingssentralen å delta på. Foreløpig er prosjektet helt i startgropen og det er ikke mulig å være mer konkret, annet enn at dette prosjektet forventes å legge forskningsrelaterte oppgaver på den norske ringmerkingssentralen.

Den lange naturhistorien i Rogaland

Det vil jobbes for å utvikle samarbeidsprosjekter omkring den lange historien til ulike arter (spesielt fugl og pattedyr) i Rogaland. Dette vil settes opp imot miljøendringer, som klima og menneskelig ressursutnyttelse, og kobles opp mot dagens forvaltningsutfordringer. Prosjektene vil basere seg på tverrfaglighet og med aktuelle samarbeidspartnere ved de andre avdelingene ved MUST og Arkeologisk museum – Universitetet i Stavanger.

AVDELING FOR SJØFART OG INDUSTRI

Fanen til fagforeningen ved til Stavanger Støberi & Dok gjennomgår konserveringsarbeid av samlingsforvaltningsteamet SamRog. Fotograf: SamRog/MUST.

Avdeling for sjøfart og industri skal primært dokumentere og forske i Stavangers og Rogalands maritime historie og industrihistorie i et nasjonalt og internasjonalt perspektiv. Forskningsresultatene skal rettes både til andre forskningsmiljøer, forvaltningsmyndigheter og til et bredt publikum. Avdelingens medarbeidere forsker og publiserer innenfor fagene arkeologi, historie, norskfaget, tverrfaglige kulturstudier, museologi og pedagogikk. I tillegg drives forskning og metodisk og utviklingsarbeid knyttet til museumsspesifikke fagområder som museumsformidling, dokumentasjon og samlingsforvaltning, sikring og bevaring av fysiske og immaterielle kulturminner.

Under fellesbetegnelsen Museene i Gamle Stavanger skal det i de kommende årene legges vekt på å utvikle flere felles dokumentasjons- og forskningsprosjekter på tvers av de tre fagenhetene Stavanger maritime museum, Norsk hermetikkmuseum og Norsk grafisk museum. Disse prosjektene skal knyttes opp mot MUSTs deltakelse i Byjubileet 2025.

Forskningsprofilen til avdelingen vil ta utgangspunkt i faglige kjerneområder som sjøfartshistorie, industrihistorie og trykkekunstens historie. Forskningen skal ha en lokal forankring, men samtidig åpne for perspektiver som har mer universell og kulturhistorisk interesse, for eksempel når det gjelder den maritime kulturens internasjonale nedslagsfelt, trykkekunstens betydning for opplysning og demokratiutvikling, og om skipsverfts- og hermetikkindustriens betydning for folks dagligliv.

Nåværende forskningsaktivitet og kommende satsingsområder

Norsk grafisk museum

Museets særlige forskningsområde er trykkekunstens og grafisk produksjons betydning og rolle i samfunnet fra Johannes Gutenberg oppfant boktrykkerkunsten og fram til vår tid, og spesielt dens betydning for Stavanger. Målsetningen med museet er å gi innsikt i, og forståelse av skriftkulturens og medienes betydning for samfunnsutvikling, deres rolle i demokratiutvikling og ytringsfrihet i et nasjonalt og internasjonalt perspektiv. Forskning og dokumentasjon skal rettes mot lokale grafiske bedrifter, samt håndverk og ferdigheter knyttet til ulike maskiner og produksjonsprosesser.

- Trykkpresseproduksjon på Kongsberg våpenfabrikk etter 1945

Kongsberg Våpenfabrikk produserte trykkpresser i perioden 1951 – 1968. Hva var den samfunnsmessige og økonomiske konteksten og betydningen for produksjonen? Hvilket omfang hadde produksjonen, og hvorfor ble den til slutt avviklet?

- Trykkerihistorie og skriftkultur – Stavanger før 1833

Hvordan var skriftkulturen i Stavanger påvirket av det faktum at Stavanger var en internasjonal by? Byens første avis var håndskrevet (1770), og trykkekunsten kom ikke til Stavanger før i 1833, hele 190 år etter at Norge fikk sitt første trykkeri (1643). Hvorfor så sent?

- **Leseforståelse, danning og lesekompetanse.**

Hvordan kan Grafisk museum være en dannelsesinstitusjon? Prosjektet vil undersøke hvordan museet kan skape tilgangskompetanse på lesing og skriving for elever i grunnskolen.

Norsk hermetikkmuseum:

Norsk hermetikkmuseum forsker og dokumenterer hovedsakelig utviklingen innen norsk konserveindustri med hovedvekt på produksjon av brislinghermetikk i Stavanger. Bedriftshistorie, hermetikkindustriens binæringer og arbeiderhistorie er nært tilknyttede tema.

- *Industrielle Stavanger*

Utvikle tverrfaglige prosjekter i avdelingen knyttet til maritim industri. Aktuelle tema er historien til St. Svithunlinjen og Stavanger Preserving AS, museets iddissamling og Stavanger kommunes verneplan for hermetikkbyggene i sentrum.

Stavanger maritime museum:

Målsetningen er å dokumentere og formidle Rogalands maritime historie og kystkultur gjennom alle tider, og i et nasjonalt og internasjonalt perspektiv. Museet skal videreføre og utvikle påbegynte prosjekter knyttet til forskning og dokumentasjon om sjøfolks historie, samt skaffe oversikt over Rogalands viktigste vrak og maritime kulturminner for å målrette sikringsarbeidet og utarbeide godt fundamenterte forskningsprosjekt. Avdelingen vil opprettholde sin langvarige deltakelse i nasjonale og internasjonale faglige nettverk.

- *PhD-prosjektet Sjøfolkene og de maritime museene – et nytt perspektiv på museumspraksis?*

Forskningsområdet er sjøfolks historie i maritime museumssamlinger, med et særlig fokus på mannskapsfotografier i perioden ca. 1870-1920. Historien til denne transnasjonale fotografiske praksisen er lite kjent. Prosjektet vil skrive mannskapsfotografier fra perioden ca. 1870-1920 inn i den fotografiske historien.

Prosjektet er tilknyttet Universitetet i Agder og skal fullføres i 2019. Prosjektet innebærer publikasjon av flere fagfellelvurderte artikler og at det gjennomføres et internasjonalt fellowship ved Deutsche Schiffahrtsmuseum våren 2018.

- *Kysterosjon og pinneved langs Jærkysten*

Prosjektet har et særlig fokus på dokumentasjon og overvåking av klimaendring og kulturminner i endring. Samarbeidspartner er UiS, institutt for petroleumsteknologi. Ved å undersøke om vi kan spore en økt kysterosjon, og hvilke konsekvenser den eventuelt vil ha for våre maritime kulturminner, ønsker vi å gi svar på hvordan fremtiden ser ut for de unike jærstendene og de mange skipsvrakene som finner der. Metoden vil være å velge ut områder med kjente vrak, kartlegge områdene og prosessene rundt erosjonen, og å studere de historiske forholdene for eksponering av vrakene.

- *Arbeidstittel: Straen i 300 år*

Fellesprosjekt i avdelingen fram mot Byjubileet 2025. Med utgangspunkt i overbygningen Museene i Gamle Stavanger tar vi for oss folks dagligliv, næringsaktivitet og byutvikling i området Torget/Havnen/ Straen mellom Domkirken og Kalhammaren i perioden 1700-2000. Prosjektet skal ha to hovedinnfallsvinkler:

Straen og menneskene. Dette prosjektet skal ta utgangspunkt i et bredt spekter av faglige perspektiver og metoder, fra mikrohistoriske studier og tverrfaglige workshops, til en bred kulturhistorisk tilnærming. Den fysiske byen med havneområdet, gater, bygninger, konstruksjoner, «mellomrom», husholdninger og personer er studieområdet. Bystrøket Straen er et av byens best dokumenterte områder fra 1700-tallet og framover. Det finnes en mengde historiske kilder og opplysninger som folketellinger, kart, fotografier, kunstneriske framstillinger, konstruksjonstegninger, oppmålingstegninger og arkivalia som forteller om stavangerfolks dagligliv og arbeid gjennom 300 år. Ved å særlig bygge på det visuelle materialet og de fysiske strukturene, skal vi utforske området rundt Vågen og på Straen med nye faglige perspektiv og med målsetning om å fortelle nye historier om Stavanger.

Stavanger og verden. Dette prosjektet skal ha overbyggende og tverrfaglige perspektiv på Stavangers maritime historie og de kulturkontakter som denne utadvendte regionen har hatt gjennom alle tider. Gjennom en rekke ulike forskningstema og forskningsspørsmål skal prosjektet ta for seg vår regions plass i en grenseløs maritime kulturhistorie som har vært i stadig endring. Hvilken betydning har oversjøisk kontakt med andre regioner hatt for dagligliv, språk, teknologi, religiøst liv, utdanning og kunnskap, kunstneriske uttrykk, mote- og interiør og mattradisjoner i vår region? Hva har vi brakt med oss til andre regioner og hvordan har disse kulturmøtene påvirket oss?

- *Forskning og marinarkeologisk forvaltning hånd i hånd*

Ut i fra aktuelle forvaltningsprosjekt og vår forvaltning av maritime kulturminner i Rogaland skal kulturminnene søkes aktivisert i forskning. Prosjekter som er iverksatt og som står på trappene i perioden 2018-2022:

- a) Avaldsnesskipet: Sikringsundersøkelse som søker å belyse flere og nye sider ved vraket.
- b) Rogalands middelaldervrak: Gjennomføre befaringer på kjente vrak, og mulige kandidater, for å finne status og lage plan for hvert vrak.
- c) Den dansk-norske flåte: Avdelingen har særskilt interesse og kompetanse på dette feltet og ønsker å gjennomføre befaringer på kjente vrak, og mulige kandidater, for å finne status. Hvordan kan disse aktualiseres gjennom vår forskning?
- d) Rogalands Atlantis?: I Danmark er det kjent hundrevis av undersjøiske boplasser fra eldre steinalder. Unike bevaringsforhold ved flere av disse har gitt de mest spektakulære funnene fra eldre steinalder i Skandinavia. Landhevingen i Rogaland muliggjør funn av slike boplasser også her. Muligheten avhenger av samarbeid om forskningsprosjekter med aktuelle samarbeidspartnere som Arkeologisk museum og Institutt for petroleumsteknologi ved Universitetet i Stavanger, Moesgaard museum i Danmark, Norsk maritimt museum og Kulturhistorisk museum ved Universitetet i Oslo.
- e) Sektoravgiftsprosjektet Årdalsvassdraget. Sammen med Arkeologisk museum ved Universitetet i Stavanger og Rogaland fylkeskommune skal avdelingen delta på et forskningsprosjekt om jernets vei over fjellet. Forprosjektet starter i 2018.

- f) Hafrsfjordprosjektet 872: I samarbeid med Universitetet i Stavanger skal prosjektet følges opp med dykkerundersøkelser. Det er utnevnt en arbeidsgruppe bestående av personale fra Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger og Stavanger maritime museum som skal utarbeide et forskningsprosjekt tuftet på Hafrsfjordprosjektet 872, nye resultater fra forvaltningsundersøkelse og personalets faglige interesser.

AVDELING FOR KUNST, STAVANGER KUNSTMUSEUM

Fra Stavanger kunstmuseums samling: Elin Melberg, 2014. I wish, I wish, I wish in wain.

Fotograf: May Johannessen MUST

Avdelingen for kunst, Stavanger kunstmuseums formål er å fremme interesse og forståelse for kunst, vedlikeholde og utbygge museets samling og drive kunsthistorisk forskning og formidling. Museet viser temporære utstillinger i tillegg til utvalg fra samlingene. Stavanger kunstmuseum har ambisjon om å produsere minst en forskningsbasert utstilling i året, og målet er at de forskningsbaserte utstillingene skal påvirke eksisterende kunsthistorieskriving.

Kunstsamlingene består av i overkant av 3300 verk fordelt på den faste samling, samling Halvdan Hafsten og Jan Groth og Steingrim Laursens samling. Av spesiell interesse i den faste samling er Lars Hertervigs arbeider, til sammen over 70 verk, samt en betydelig samling av Kitty Kiellands malerier og Frida Hansens tekstilarbeider.

Samling Halvdan Hafsten inneholder norsk modernisme med arbeider og arkivmateriale fra åtte norske malere fra mellomkrigsgenerasjonen i norsk kunsthistorie. Samlingen inneholder flere hovedverk i norsk kunsthistorie.

Jan Groths samling og arkiv ble etablert i 1998. Samlingen inneholder norsk og internasjonal kunst fra 1960-tallet fram til i dag. Samlingen ble ytterligere utvidet og styrket ved deponi av Steingrim Laursens samling i 2011. Jan Groth og Steingrim Laursens samling omfatter også et omfattende dokumentasjonsarkiv og bibliotek.

Museet bygger ut sin samling ut fra gjeldende innkjøpspolitikk vedtatt av MUSTs styre.

Stavanger kunstmuseum har som mål i kommende planperiode å opprette en god dialog med aktuelle forskningsmiljøer for å legge til rette for mer forskning på aktuelle kunstfaglige problemstillinger relatert til vår samling, og på det faglige utviklingsarbeidet som foregår ved vårt museum.

Nåværende forskningsaktivitet og planlagte satsningsområder

Kunst og vitenskap: Lars Hertervig, Frida Hansen og Kitty Kielland

I kunstmuseets gjeldende ervervspolitikk beskrives det at vi skal ha et spesielt fokus på Lars Hertervig, Frida Hansen og Kitty Kielland. Satsningen på disse tre kunstnerskapene danner grunnlaget museets forskningsstrategi.

Vi ønsker å gjennomføre temporære utstillinger relatert til egen samling, etablere korte og langsiktige forskningsprosjekter som krever ekstern finansiering, og arbeide for en kvalitetsheving av arbeidet med samlingsforvaltningen.

Prosjektet er inspirert av den eksisterende forskningssatsningen ved Astrup-senteret på KODE, kunstmuseene i Bergen. Vi ønsker å etablere et tettere samarbeid med dette miljøet for derved å bygge ut egen kompetanse og utvide vår relasjon til det internasjonale forskningsmiljøet.

Kunstmuseet har ambisjon om å igangsette et phd-prosjekt i tilknytning til forskningsstrategien. Phd-prosjektet forutsetter ekstern finansiering.

Kunstmuseet har som mål å publisere 2-4 fagfelle-vurderte artikler i tilknytning til forskningsstrategien i planperioden.

Kunstmuseet arbeider målrettet med sparebankstiftelsen DNB som mulig finansiell støttespiller til langsiktig forskning i tråd med egen forskningsstrategi. Vi vil i planperioden søke å finne andre samarbeidspartnere som kan bidra til finansieringen av museets forskning.

Prosjekter som vil gjennomføres og påbegynnes i planperioden:

– *Temporær utstilling med tema «Hage»*

Utstillingen baserer seg på forskning som vil utdype forholdet mellom Frida Hansens interesse for hagearbeid og hennes kunstneriske produksjon. Med utgangspunkt i dette historiske forholdet mellom hageinteresse og kunstneriske arbeider vil utstillingen også bringe inn kunstverk fra vår egen tid som belyser botaniske problemstillinger relevante for dagens samfunn. Utstillingen skal vises i Stavanger kunstmuseum vår/sommer 2019.

– *Temporær utstilling med tema «Skyer»*

Utstillingen tar utgangspunkt i forskning gjort på skyene til 1800-tallskunstnere som J. C. Dahl og Lars Hertervig. 1800-tallets kunst ses i sammenheng med at meteorologien utviklet en vitenskapelig systematikk for forståelsen av skyer. Utstillingen vil også bestå av samtidskunst og vil fokusere på skyer, teknologi og klimamessige problemstillinger. Utstillingen utarbeides i samarbeid med The Greenhouse: Environmental Humanities at University of Stavanger, og det søkes samarbeid med andre visningssteder for en mulig vandreutstilling. Utstillingen skal vises i Stavanger kunstmuseum vår/sommer 2020.

– *Kitty Kielland oeuvre-katalog*

For å videreføre det betydelige arbeidet som ble gjort i forbindelse med utstillingen Fri Luft – Kitty L. Kielland, ønsker vi å søke ekstern finansiering til å utarbeide en oeuvre-katalog over Kitty Kiellands kunstnerskap.

– *Lars Hertervig – undersøkelser av malerier og innglassing*

I samarbeid med konservatormiljøet på Arkeologisk Museum i Stavanger ønsker vi å søke finansiering av et prosjekt for konservering og materialtekniske undersøkelser av Lars Hertervigs malerier. Dette vil være et viktig grunnarbeid for videre forskning på Hertervigs arbeid og et ledd i en langsiktig strategi om å presentere Hertervigs kunst i en internasjonal kontekst.

– *Oversettelse og tilgjengeliggjøring av litteratur om Lars Hertervig*

Med tanke på en lansering av Lars Hertervigs kunstnerskap i en internasjonal kontekst vil vi søke ekstern finansiering for å oversette og komplettere litteratur om Lars Hertervig tilgjengelig på engelsk. Vi vil også søke å få dette tilgjengeliggjort i en publikasjon, alternativt nettbasert.

I tillegg til satsingen på forskning relatert til de tre nevnte kunstnere, vil kunstmuseet også legge til rette for forskningsproduksjon i tilknytning til Jan Groth og Steingrim Laursens samling og Halfdan Hafstens samling.

Jan Groth og Steingrim Laursens samling

Kunstmuseet forvalter en stor samling internasjonal kunst delvis deponert, delvis gitt i gave fra Jan Groth og Steingrim Laursen. I 2015 laget vi en utstilling som presenterte store deler av samlingen, herunder også det etnografiske materiale som inngår i samlingen. Vi har også arbeidet med registrering av samlingen, slik at mesteparten av samlingen i dag er tilfredsstillende registrert i Primus.

I planperioden vil vi foreta en kartlegging av arkivmaterialet som skal tilfalle museet, og fortsette registrering av arkivmateriale, boksamling og kunstverk. Samlingen blir jevnlig benyttet i temporære utstillinger. Samlingens internasjonale profil åpner for interessante samarbeidsprosjekter og rike forskningsmuligheter.

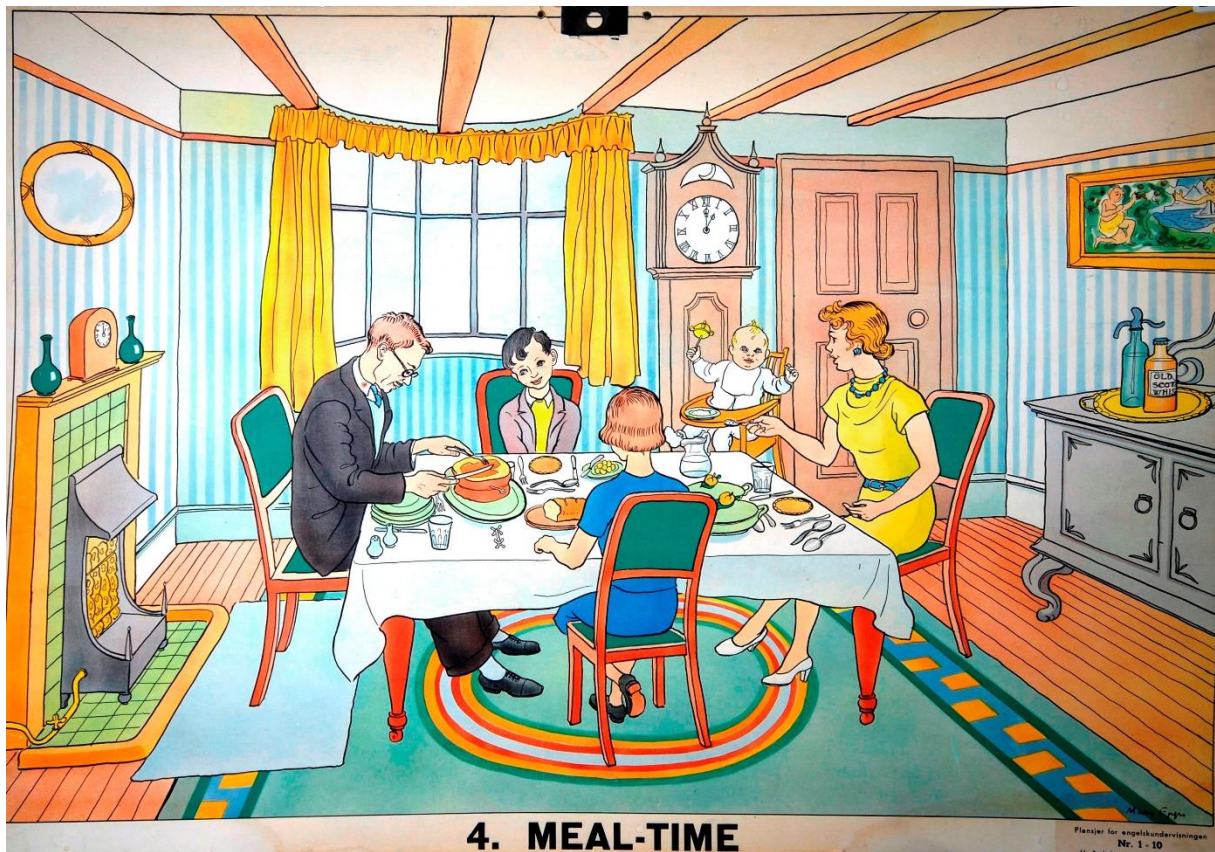
Halfdan Hafstens samling

Kunstmuseet planlegger en ombygging av Hafsten-paviljongen hvor nytt kunstverksted og

utstilling for barn vil bli lokalisert. Denne ombyggingen fordrer en reaktualisering av Hafsten-samlingen i form av en nymontering og en videre plan for temporære utstillinger med utgangspunkt i samlingen. Kunstsamlingen med arkivmaterialet muliggjør fremtidige forskningsprosjekter.

Små barns møte med kunst

Stavanger kunstmuseum har tidligere bidratt med forskningsformidling i betydning forskning på formidlingsprosjekt. «Bilde som tekst» var et slikt prosjekt. I samarbeid med Lesesenteret UiS ble det i en femårsperiode samlet inn data, og dette har foreløpig resultert i en fagfelleverdert artikkel. Vi deltar også som rådgiver i forskningsprosjektet "Samarbeid mellom store og små vesen – deltakerbasert kunstproduksjon med barn". Museet utvikler nå et nytt kunstverksted og utstillingsareal for barn. Utstillingsdelen rettes mot barn i alderen 2-6 år. Vi vil legge til rette for at utviklingen av vårt nye kunstverksted/kunstutstilling for barn, kan danne grunnlaget for ny forskning, bl.a. ved å knytte sterkere kontakter til aktuelle forskningsprogram og -miljøer.

Fra plansjesamlingen til Stavanger skolemuseum. Fotograf: Eirik Aarebrot/Samrog.

Forskningen ved avdeling for kulturhistorie er inspirert av den nye kulturhistorien som stiller spørsmål ved det som synes å være selvfølgelig i en bestemt kultur til en bestemt tid. Kulturhistorikere forsker på hvordan mening har blitt til i fortid og nåtid, hvordan også kunnskap er historisk, og hvordan dette har preget menneskers handlinger og liv. Vi tar tilsynelatende faste «sannheter» under lupen – som for eksempel identitet og tilhørighet, barndom, kjønn, fotografi, geografi og skolen som institusjon.

Vår forskning har som hovedmål å kunne ut i samfunnsaktuelle utstillinger som inspirerer publikum til refleksjon. Utgangspunkt for våre utstillings- og forskningsarbeider i planperioden er relevante problemstillinger som vi ønsker å belyse ut i fra et historisk perspektiv. Å stille spørsmål kan i denne sammenheng være like viktig som svarene, og forskerens oppgave er nettopp å formulere tankevekkende problemstillinger, belyse disse med analytisk kompetanse og invitere til dialog.

Konkrete eksempler for forskningen finner vi som oftest i Stavanger bys og Rogalands historie. Museets samling spiller en viktig rolle i avdelingens forskningsaktivitet. Vi ser på hvordan fortellinger om, og bruken av, en gjenstand gir dem en mening som er knyttet til en bestemt historisk tid og kultur – og hvordan denne meningen forandres over tid. Ved å integrere slike gjenstander og fortellinger i vårt formidlingsarbeid, vil vi dele denne grunnleggende forskningsinteressen med vårt publikum. Originale gjenstander er både forskningsobjekt, og kan samtidig anskueliggjøre våre teser.

Avdeling for kulturhistorie forvalter MUST sin største og bredest sammensatte samling. Den rommer en folkelivssamling, etnografisk- og byhistorisk samling, en medisinhistorisk samling, gjenstander knyttet til barndoms- og skolehistorie, samt kirkekunst. Avdelingen har også ansvar for flere antikvariske bygninger: Utstein kloster, Norges eneste bevarte middelalderkloster, kongeboligen Ledaal fra slutten av 1700-tallet, redervillaen Breidablikk fra 1880-årene, og en arbeiderbolig med inventar fra 1920 og 1960-årene. For å styrke kvaliteten i forskningen er vi nødt til å foreta prioriteringer og samarbeide om noen utvalgte forskningsfelt. Avdelingens hovedsatsingsområder framover er:

Byens kulturhistorie

I planperioden vil vi utvide den tradisjonelle historien om Stavanger ved å ta inn kjønns-, minoritets- og migrasjonshistoriske perspektiver. Hvordan var det å leve i denne byen for ulike befolkningsgrupper? Hvordan er livet i Stavanger i dag? Hvilke fortellinger om Stavanger har fått betydning? Hva blir sett på som typisk Stavanger, før og nå?

Veien mot byjubileet i 2025 blir anledning til å kaste lys på forskjellige sider av byens kulturhistorie. Utgangspunktet for forskning og utstillingsproduksjon er samlingen vår. Bunader kan fortolkes som tekstilkunst, identitets- og kjønnsmarkører i en by i tett kontakt med omverdenen. Klokke, kalendere og andre gjenstander forteller om hvordan oppfatninger om tid har satt sine spor hos byens befolkning, samtidig som vi kan spørre hvorfor mennesker feirer jubileer. Trehus kan være forskningsobjekt for spørsmål om byplanlegging, sosialhistorie, håndbåren kunnskap og familieliv i Stavanger. Kart kan belyse forståelsen av stedet Stavanger, og leses som framtidsplaner i fortid og nåtid. Kirkekunsten

peker helt tilbake til 1125 og religionens betydning for byens utvikling. Konkrete forskningstema blir endelig avklart når vi har landet en utstillingsplan for planperioden.

Barndomshistorie

Avdeling for kulturhistorie/Norsk barnemuseum har et nasjonalt ansvar for å forske på og formidle barndomshistorie. Hvordan har oppfatninger av barn og barndom forandret seg gjennom tidene, og hvordan har disse oppfatningene skapt rammene for forskjellige menneskers barndom? I vår forskning tar vi som oftest utgangspunkt i konkrete eksempler for å se på hvordan det er å være barn til forskjellige tider, i ulike kulturer og miljøer. Begrepene familie, barnekultur, levekår, rettigheter og skole er viktige ledetråder i vår forskning.

Barndomshistorie rommer muligheten til å fortelle en kulturhistorie om livsløp og livsfaser, om familierelasjoner, om ansvar og omsorg, om å vokse opp og om å eldres, og om å leve sammen. Vårt mål er at MUST blir en del av den nasjonale forskningsfronten innen oppvekstens historie. I planperioden skal vi begynne med forskningsbasert, aktiv innsamling av gjenstander og immateriell kulturarv som dokumenterer oppvekst, familierelasjoner og syn på livsfaser i vår egen tid.

Migrasjonshistorie

Det tredje kulturhistoriske forskningsområdet er migrasjonshistorie. Hva skjer når mennesker bryter opp og møter nye mennesker og nye kulturer? Hva tar de med seg, hva blir liggende igjen? Hvordan kan kunnskap og ideer sirkulere og få ringvirkninger? På hvilken måte er Stavanger en internasjonal by, som det så ofte blir sagt? Tradisjonelt sett har museene tegnet en klar grense mellom «oss» og «de andre». Også Stavanger museum sin kulturhistoriske samling bestod opprinnelig av to kategorier – det nasjonale og det eksotiske. Framtidens museum er det grenseløse museet som er kritisk til sin egen dikotome fortid. Migrasjonshistorisk forskning og formidling har derfor en sentral rolle i planperioden. Et viktig bidrag blir å utvide byens historie ved å fortelle historier om de som kom og de som reiste. I planperioden skal vi begynne med forskningsbasert, aktiv

innsamling av gjenstander og immateriell kulturarv som dokumenterer innvandring til Stavanger etter 2. verdenskrig.

Datering Utstein kloster

I planperioden vil vi søke samarbeid med arkeologer om å datere Utstein kloster og få økt kunnskap om klosterets tidlige historie og Harald Hårfagres kongsgård. Dette prosjektet krever ekstern finansiering.

Iddis fra Norsk hermetikk museums samling. Motiv fra første verdenskrig med krigspropaganda rettet mot det tyske markedet: Senkninger av britiske skip av ubåten U9. Fotograf: Erik Rønning Bergsagel/ MUST.